

Василинчук Віктор Іванович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ;
Коряк Валерій Володимирович – кандидат юридичних наук;
Сливенко Вадим Роландович – кандидат юридичних наук

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти оперативно-розшукової характеристики злочинів, запропоновано поняття оперативно-розшукової характеристики злочинів у бюджетній сфері та розкрито їх зміст.

Ключові слова: злочини; бюджетна сфера; оперативно-розшукова характеристика.

Рассмотрены теоретические и практические аспекты оперативно-розыскной характеристики преступлений, предложено понятие оперативно-розыскной характеристики преступлений в бюджетной сфере и раскрыто их содержание.

Ключевые слова: преступления; бюджетная сфера; оперативно-розыскная характеристика.

Considered the theoretical and practical aspects of the operational characteristics of the offense, the concept, operational characteristics of the crimes in the public sector and disclosed their content.

Keywords: crime; public sector; operational characteristics.

Для ефективної протидії злочинам оперативні працівники повинні знати ті аспекти злочинної діяльності, інформація про які необхідна для визначення науково обґрунтованих і ефективних заходів організації, тактики застосування оперативно-розшукових сил, засобів та заходів у процесі здійснення оперативно-розшукової профілактики злочинів у бюджетній сфері. Зазначені аспекти визначає оперативно-розшукова характеристика, що є важливим зв'язуючим елементом між теорією оперативно-розшукової діяльності (ОРД) та практичною діяльністю оперативних підрозділів, створює передумови їх ефективної діяльності щодо оперативно-розшукової профілактики злочинів.

У теорії ОРД оперативно-розшукову характеристику злочинів почали досліджувати нещодавно – з кінця 70-х років ХХ ст., тому рівень наукових розробок у визначенні поняття, змісту, структурної побудови й інших питань характеристики злочинів ще недостатній.

Метою статті є узагальнення наукових досліджень у питаннях оперативно-розшукової характеристики злочинів і на їх підставі визначення поняття та змісту оперативно-розшукової характеристики злочинів у бюджетній сфері.

Як свідчить аналіз дослідження, у теорії оперативно-розшукової діяльності поняття, зміст і структуру оперативно-розшукової характеристики досліджували такі фахівці, як В. М. Атмажитов, Д. В. Гребельський, І. П. Козаченко, М. В. Корнієнко, В. Д. Пчолкін (визначали загальні елементи оперативно-розшукової характеристики), К. В. Антонов, О. Ф. Долженков, О. Ю. Заблоцька, С. І. Ніколаюк, Д. Й. Никифорчук та ін. (придляли увагу особливостям характеристики окремих злочинів).

Як зазначають О. А. Гапон, В. Д. Пчолкін, у юридичній науці існує кілька видів характеристик злочину: криміналістична, кримінологічна, кримінально-правова, судово-психологічна та ін. [1, с. 67–76].

Нині серед учених немає єдиного погляду щодо теоретичних питань оперативно-розшукової характеристики. Дискусії ведуться переважно стосовно загального поняття, визначення кількісного та якісного складу елементів, місця оперативно-розшукової характеристики злочинів у теорії ОРД.

В. Д. Пчолкін зазначає, що теорія ОРД протягом свого розвитку розробила поняття характеристики злочинів, яка отримала назву оперативно-розшукової. Але, на жаль, серед учених відсутнє єдине розуміння поняття оперативно-розшукової характеристики.

Теорія оперативно-розшукової діяльності вивчає ті аспекти злочинності, інформація про які необхідна для науково обґрунтованих і ефективних заходів організації і тактики застосування оперативно-розшукових сил, засобів та заходів у протидії зі злочинністю. Тому, на нашу думку, оперативно-розшукова характеристика повинна органічно поєднувати в собі результати аналізу злочинів з точки зору інших юридичних наук.

Поняття “характеристика” отримало застосування в різних сферах життя й науки. Її розуміють як сукупність визначених параметрів об’єкта, явища в кількісному та якісному вираженнях. “Характеристика” – це опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак кого (чого)-небудь [2].

Д. В. Гребельський вважає, що характеристика – це один із прийомів ознайомлення з предметом, суть якого полягає у виявленні відмінних якостей та властивостей предмета, які мають значення в будь-якому відношенні [3, с. 17–23].

Вибір параметрів, структури, обсягу й меж характеристики зумовлено цілями, завданнями і спрямованістю відповідної галузі науки. Наприклад, криміналістична наука, яка вважається основою науки ОРД, розробила свою криміналістичну характеристику, що застосовується до окремих видів злочинів з метою розроблення методики їх розслідування [4, с. 193–201].

Автор поділяє думку науковців, які розглядають оперативно-розшукову характеристику з позиції системного підходу як сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних, психологічних ознак злочинів, серед яких виділяють пошукові, які в сукупності дають більш глибоке уявлення про суб'єкт злочину, що сприяє прийняттю правильного рішення щодо застосування сил, засобів і заходів ОРД, забезпечують ефективне здійснення оперативно-профілактичних заходів [5, с. 19].

Найповніше, на нашу думку, складову оперативно-розшукової характеристики розглянув К. В. Антонов. Наводячи оперативно-розшукову характеристику злочинних посягань на економічну безпеку, він виділяє такі її складові:

кримінально-правову (предмет злочинного посягання, об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона);

кримінологічну (стан, динаміка, форми вияву злочину, особа злочинця, причини та умови, які сприяють учиненню злочину);

криміналістичну (типові й оригінальні способи вчинення та маскування злочину, сліди вчинення злочину).

Отже, теорія ОРД визначає певні елементи оперативно-розшукової характеристики. На нашу думку, серед зазначених елементів необхідно визначити найбільш значимі, що характеризують певний склад злочину, наголосивши на тих моментах, що є проблемними в процесі використання їх для попередження злочину. При визначенні окремих елементів оперативно-розшукової характеристики особливу увагу необхідно звертати на кримінально-правові аспекти злочинів, що розглядаються, оскільки мета оперативно-розшукової профілактики – недопущення вчинення злочину, що передбачений конкретною статтею Кримінального кодексу (КК) України. Важливість вивчення окремих критеріїв, які характеризують елементи оперативно-розшукової характеристики, зумовлена тим, що кожний склад злочину має свої певні особливості, які визначають тактику дій оперативних працівників при пошуку ознак злочину та в процесі їх профілактики.

Кримінально-правова характеристика визначає поняття злочину, виділяє його стадії, визначає систему злочинів, досліджує їх з точки зору суспільної небезпеки, протиправності й відповідальності за вчинене. На нашу думку, кримінально-правові ознаки є вихідними для оперативно-розшукової характеристики злочинів, оскільки в разі відсутності ознак складу злочину не може йтися про оперативно-розшукову характеристику. Але, водночас, в оперативно-розшуковій характеристиці злочинів кримінально-правові ознаки мають інше значення, ніж у кримінальному праві. Так, наприклад, якщо за окремими статтями особливої частини КК України мотив злочинної поведінки, повторність учинення злочину розглядаються як кваліфікуючі ознаки чи обтяжуючі провини обставини, то з погляду оперативно-розшукової характеристики знання цих ознак надасть можливість правильно визначити спосіб дій злочинця, заходи щодо документування злочинних дій або заходи профілактичного впливу.

Таким чином, до структури оперативно-розшукової характеристики злочинів мають бути включені такі складові кримінально-правової характеристики:

- поняття злочину, який досліджується;
- ознаки складу злочину;
- кваліфікуючі ознаки;
- особливості юридичної оцінки та кваліфікації злочину.

Кримінально-процесуальна (доказова) характеристика, відповідно до загальних завдань кримінального провадження (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України), а саме швидкого, повного та неупередженого розслідування злочинів, ґрунтується на переліку фактичних даних, отриманих у передбачених законом порядку, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ст. 84 КПК України), зокрема: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання (ст. 91 КПК України) [6].

Кримінологічна (попереджувальна) характеристика містить відомості про криминогенні чинники, стан, структуру та динаміку певних видів (груп) злочинів і передбачає обставини, що впливають на обрання предмета злочинного посягання, часу, місця, способу та інших умов підготовки до вчинення злочину; обставини, що сприяють формуванню особи злочинця; обставини, що сприяють формуванню злочинної цілі, мотиву злочину. На підставі кримінологічної характеристики розроблюються основні напрями та засади запобігання злочинам.

Криміналістична характеристика є ключовим, відправним моментом для формування методики розслідування; системою відомостей про ознаки злочинів певного виду, яка відображає закономірні зв'язки між ними; описом злочину як реального явища, що має за мету оптимізацію процесу розкриття та розслідування [7, с. 17–18].

Адже формування окремих методик розслідування ґрунтується на аналізі значної кількості конкретних фактів, виявленні й формалізації характерних ознак злочинної діяльності, що часто трапляються, повторюються, групуванні властивостей, установленні взаємозв'язків і взаємних залежностей між ними.

Поняття і зміст кримінально-правової, кримінологічної та криміналістичної характеристик науковці розробляють уже тривалий час.

Проте дискусії не завершуються й донині. У теорії ОРД одним з понять, що увійшло до категоріального апарату науки, є оперативно-розшукова характеристика злочинів. Стосовно визначення, сутності й змісту цієї категорії існують різні точки зору [8, с. 93].

Зокрема, А. Р. Белкін зазначає, що "...криміналістична характеристика окремого роду чи виду злочинів повинна включати характеристику типової вихідної для розслідування інформації, відомості про типові для даного роду чи виду злочинів способи їх учинення та приховування, а також про наслідки його застосування, особистість імовірного злочинця та типову жертву злочину, імовірні мотиви та низку обставин учинення злочину (місце, час, обстановку тощо)". А. Р. Белкін зазначає, що криміналістична характеристика охоплює всі ті самі елементи, які мають значення для ОРД [9, с. 208].

Як зазначає В. В. Лисенко, нині існує два основних підходи до побудови криміналістичної характеристики злочинів у сфері економіки: елементний (побудований на описанні окремих елементів) та фазовий (описання фаз злочинної діяльності) [10, с. 73].

Запропонована Г. А. Матусовським структура криміналістичної характеристики економічних злочинів є універсальною, оскільки ґрунтується на поєднанні як "елементних", так і "фазових" підходів [11, с. 101]. Вона з деякими уточненнями може стосуватися злочинів у бюджетній сфері й включати:

дані про спосіб підготовки, учинення та приховування злочину як головний елемент криміналістичної характеристики, узагальнення яких дає ґносеологічну інформацію про основні типології (комбінації, операції, схеми) злочинної діяльності;

предмет злочинного посягання (фінансові ресурси, майно, право на майно тощо), який має різні форми вияву, кількісні та якісні характеристики, залежно від способу вчинення злочину та сфери фінансових відносин;

обстановка вчинення злочину (просторово-часові параметри злочину та фактори регулятивного характеру: особливості технологічних процесів, нормативно-правового регулювання);

відомості про особу злочинця (фізичні та соціальні характеристики, форма причетності до злочину, характер та взаємовідносини в злочинній групі);

наслідки злочину у вигляді характерних слідів (матеріальних та ідеальних), а також характеру та розміру шкоди, завданої злочинцем.

"Фазовий" підхід до структури криміналістичної характеристики фінансового шахрайства передбачає описання фаз (етапів, стадій) розвитку злочинної діяльності, зокрема:

збирання та оцінювання даних, на основі яких приймається рішення про можливість учинення злочину в конкретній ситуації (фаза 1);

можлива зміна наявної ситуації, формування злочинної групи, коректування задуму, підготовка засобів тощо (фаза 2);

реалізація задуму: незаконне одержання матеріальних або фінансових ресурсів, їх привласнення, розподіл, використання, легалізація (фаза 3);

розширення злочинних зв'язків і масштабів операцій, удосконалювання засобів і технологій (фаза 4).

Отже, теорія ОРД має виокремлювати із зазначених характеристик ті складові, які сприятимуть досягненню її цілей і завдань, беручи за основу елементи, що безпосередньо мають оперативно-розшукову специфіку в рамках предмета та об'єкта науки.

Саме визначення поняття “оперативно-розшукова характеристика” нині є дискусійним і потребує окремого вивчення. Існують різні погляди щодо сутності поняття “оперативно-розшукова характеристика”.

На думку В. Д. Пчолкіна, оперативно-розшукова характеристика – це сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних упорядкованих і взаємозалежних ознак, які мають розвідувально-пошуковий характер і розглядаються з позицій ефективності застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів з виявлення, запобігання, розкриття й розслідування злочинів [1, с. 73].

Д. В. Гребельський вважає, що оперативно-розшукова характеристика являє собою сукупність інформаційних ознак, упорядкованих і взаємопов'язаних між собою, одержаних з різних інформаційних джерел (які належать, насамперед, до кримінологічної, криміналістичної, правової, економічної, психологічної, соціологічної та інших характеристик злочинів) [3, с. 19]. Подібної думки дотримується В. М. Атмажитов, який, аналізуючи сутність і зміст оперативно-розшукової характеристики економічних злочинів, умовно виділяє в ній дві взаємопов'язані частини: а) сукупність зведень про злочинність, одержуваних з офіційних статистичних даних, результатів соціологічних досліджень; б) інформацію про злочинність, одержувану з оперативних джерел [12, с. 323].

На думку Д. Й. Никифорчука, оперативно-розшукова характеристика визначається за сутністю (природа походження, стисла характеристика найголовнішого), змістом (ознаки, складові елементи), власною класифікацією, функціональним призначенням (шляхи використання, застосування) [13, с. 23].

Е. О. Дідоренко і І. П. Козаченко дійшли висновку, що оперативно-розшукова характеристика – це складна інформаційна модель, яка поєднує в собі комплекс специфічних ознак, рис, особливостей, що характеризують злочинні вияви в їх розвитку, у поєднанні з безпосередніми причинами, мотивами, метою останніх, зовнішніми умовами, а головне – у взаємозв'язку з факторами зовнішнього, кримінально-потенційного, соціального середовища [14, с. 48–54].

А. М. Лисенко, В. А. Некрасов, С. В. Пеньков, В. В. Матвійчук та інші зазначають, що *оперативно-розшукову характеристику злочинів* слід розуміти як сукупність відомостей, що характеризують ознаки, властиві певним видам злочинів, знання яких сприяє їх попередженню, виявленню

та розкриттю, шляхом використання цих відомостей для моделювання і прогнозування дій правопорушників, висування версій, визначання напрямів пошуку джерел доказів (передусім на початковому етапі виявлення злочину в умовах дефіциту інформації), що дає змогу найбільш ефективно використовувати сили і засоби ОРД, вчасно проводити необхідні оперативно-розшукові заходи.

Зважаючи на думки українських учених К. В. Антонова, О. А. Гапона, В. П. Гребельського, Д. В. Захарова, О. О. Мороза, В. Д. Пчолкіна, М. Л. Шелухіна та інших, які досліджували складові оперативно-розшукової характеристики, можна запропонувати об'єднані в групи такі елементи оперативно-розшукової характеристики злочинів у бюджетній сфері:

- предмет, об'єкт злочинного посягання;
- стан, структура, динаміка, причини та умови, що сприяють учиненню злочину;
- типові й оригінальні способи вчинення та маскування злочинів у бюджетній сфері, сліди вчинення злочину;
- контингент осіб, які вчиняють злочини у бюджетній сфері;
- можливість оперативного перекриття діяльності цих осіб з метою отримання оперативної інформації та подальшої організації проведення оперативно-розшукової профілактики стосовно них;
- інші обставини, що мають значення для ефективного використання оперативно-розшукових сил, засобів та заходів у протидії цим злочинам.

Так, при формуванні оперативно-розшукової характеристики злочинів у бюджетній сфері вихідними є такі елементи їх складів:

- а) *безпосередній об'єкт* – установлений законом порядок розподілу, перерозподілу й використання фінансових ресурсів у бюджетній системі держави;
- б) *предмет посягання* – бюджетні кошти у великому розмірі (ст. 210, 211 КК України), нормативно-правові та розпорядчі акти, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку (ст. 211 КК України);
- в) *форми злочинних порушень бюджетного законодавства*: використання бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню або в обсягах, що перевищують затверджені межі видатків; недотримання вимог щодо пропорційного скорочення видатків бюджету чи пропорційного фінансування видатків бюджетів усіх рівнів (ст. 210 КК України); видання службовою особою нормативно-правових або розпорядчих актів, які змінюють доходи і видатки бюджету всупереч встановленому законом порядку (ст. 211 КК України);
- г) *спеціальний суб'єкт злочину*: службова особа, яка має повноваження стосовно використання бюджетних коштів, дотримання вимог чинного бюджетного законодавства щодо пропорційного скорочення і фінансування видатків бюджетів (ст. 210 КК України); службова особа, яка має повноваження щодо видання нормативно-правових і розпорядчих актів, що змінюють доходи і видатки бюджетів (ст. 211 КК України) [15].

Таким чином, до оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства, доцільно включити узагальнені дані про типові ознаки предмета, обстановки, суб'єктів, способи й сліди злочину.

Отже, оперативно-розшукова характеристика злочинів у бюджетній сфері є продуктом наукового аналізу, що включає в себе сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних та інформаційних ознак, одержаних з різних джерел упорядкованих і взаємопов'язаних між собою. На підставі цього аналізу можна визначити основні форми та способи вчинення злочинів у бюджетній сфері, змодельовати злочинну поведінку осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, намітити сфери оперативного пошуку, напрями й тактичні прийоми здійснення оперативно-профілактичних заходів. Оперативно-розшукову характеристику злочинів у бюджетній сфері складають систематизовані відомості, що мають значення в процесі профілактики, викриття злочинів, установлення причин та умов, які їм сприяли. Характерна ознака злочинів у бюджетній сфері полягає в тому, що вони у своїй психологічній основі є корисливими посяганнями, у яких винні особи виконують відповідні функції в державі щодо порядку розподілу, перерозподілу й використання фінансових ресурсів у бюджетній системі держави. Автор поділяє точку зору науковців, згідно з якою групування, визначення видів злочинів у бюджетній сфері доцільно здійснювати на підставі ознак, що мають оперативно-розшукове значення в напрямі розроблення методик їх профілактики та викриття. За структурну основу групування слід урахувати їх кримінально-правову та кримінально-процесуальну характеристики, які становлять органічну єдність елементів складу злочину та обставин, що належать доказуванню в справі. Водночас найбільш суттєвою об'єднувальною ознакою цих злочинів за їх видами в систему є наявність у володінні та управлінні винних осіб єдиного предмета посягання (бюджетні кошти) та можливість їх привласнення в конкретних умовах.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що зазначена характеристика хоч і розглядається з позицій функціонування суб'єктів ОРД, але вона тісно пов'язана з кримінально-правовою, кримінологічною та криміналістичною характеристиками злочинів. Із кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних ознак виокремлюють найбільш важливі – пошукові, які в сукупності дають змогу використати критерії оцінювання події злочину з позиції інших наук і використати для створення науково обґрунтованої і ефективної тактики протидії злочинам. Тобто зазначені ознаки розглядаються з позиції ефективності застосування оперативно-розшукових сил, засобів та заходів у процесі виявлення та попередження злочинів у бюджетній сфері. Таким чином, оперативно-розшукова характеристика не дублює зміст характеристик, визначених іншими юридичними науками, а являє собою самостійний вид комплексної характеристики злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Організація протидії злочинам у бюджетній сфері підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України (оперативно-розшукові засади) : зб. матеріалів міжвідомчого семінару-наради (2–4 квіт. 2011 р.). – К. : ПП “Заграй”, 2011. – 135 с.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovnyk.net>.
3. Гребельский Д. В. О соотношении криминалистических и оперативно-розыскных характеристик / Д. В. Гребельский // Криминалистическая характеристика преступлений : [сб. науч. тр.]. – М. : Акад. МВД СССР, 1984. – С. 17–23.
4. Печерський О. В. Характеристика злочинів, пов’язаних із примушуванням до виконання майнових зобов’язань / О. В. Печерський // Науковий вісник Київ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2010. – № 2. – С. 193–201.
5. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність. Ч. I : [підруч.] / Бандурка О. М. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – 336 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
7. Герасимов С. И. Концептуальные основы и научно-практические проблемы предупреждения преступности / С. И. Герасимов // Правоведение. – 2002. – № 5. – С. 17–18.
8. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений / Колесниченко А. Н. – Х., 1976. – 189 с.
9. Белкин Р. С. Курс криминалистики: Криминалистические средства, приемы и рекомендации : [в 3 т. Т. 3.] / Белкин Р. С. – М. : Юристъ, 1997. – 480 с.
10. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції : теорія і практика : [моногр.] / Лисенко В. В. – К : ЛОГОС, 2004. – 210 с.
11. Матусовский Г. А. Экономическая преступность : криминалистический анализ : [учеб.] / Матусовский Г. А. – Х. : Консум, 1999. – 232 с.
12. Аتماжитов В. М. О некоторых проблемах нормативного правового регулирования оперативно-розыскной деятельности / В. М. Аتماжитов, В. Г. Бобров // Актуальные вопросы теории и практики оперативно-розыскной деятельности : сб. науч. ст. – Волгоград : Акад. МВД России, 2008. – С. 61–78.
13. Никифорчук Д. Й. Протидія злочинам, що пов’язані з порушенням бюджетного законодавства (ст. 210, 211, 175 КК) : [наук.-практ. посіб.] / Никифорчук Д. Й., Заблоцька О. К., Ніколаюк С. І. – К. : КНТ, 2006. – 88 с.

14. Дидоренко Э. А. О понятии, содержании и видах оперативной разработки / Э. А. Дидоренко // Труды Киевской высшей школы милиции. – К. : КВШ МВД СССР, 1978. – Вып. 12. – С. 48–64.

15. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25, 26. – Ст. 131.